

İngiltere'nin Kafkasya Politikasına Muhalif Bir Diplomat: David Urquhart (1833-1836)

İsmet Türkmen*

Özet

Kafkasya coğrafyası, olağanüstü jeopolitik öneme haiz olması sebebiyle, tarihî süreçte büyük güçlerin rekabet alanı haline gelmiştir. Bunun sonucu olarak, son iki yüzyıl boyunca bu coğrafyada çatışma ve krizler eksik olmamıştır. Bu sahada askerî müdahaleler öncesinde, bölge halkları üzerinde milliyetçi duyguları harekete geçirme stratejisi, başvurulan yöntemler arasında olmuş ve bu doğrultuda çalışmalar yapan diplomatlar buralarda görevlendirilmiştir. Bu bağlamda, Avrupalı tarihçiler tarafından kendilerine “ulus inşacıları” rolü atfedilen isimler arasında, Kafkasya coğrafyasında ön plana çıkmış olan İngiliz gazeteci ve diplomat David Urquhart (1805-1877) yer almaktadır. Bu çalışmada İngiltere'nin Rus İmparatorluğu'na yönelik takip etmiş olduğu Kafkasya politikasının şekillenmesinde, Urquhart'ın rolüne değinilecektir. Özellikle İngiliz kaynaklarında ulaşabildiğimiz verilerden hareketle, Urquhart döneminde Kafkasya'da Rus aleyhtarı hissiyat yaratılmaya çalışılmıştır. Araştırmamızda da esas aldığımız çalışmalarda Urquhart, Kuzey Kafkasya'da yaşayan halkların tarihleri ve sosyo-kültürel yaşamlarına yer vermiştir. Bu durum 19. Yüzyılın ortalarına doğru Yakın ve Ortadoğu coğrafyası üzerinde emellerini hayata geçirmeyi planlayan Rus idaresi tarafından şüphe ile karşılanmıştır. Bu çalışmaları neticesinde Urquhart, Sovyet tarihçilerce; Kafkas coğrafyasında özellikle Çerkezlerin uluslararası destekçisi olarak değerlendirilmiştir. Fakat bu durum İngiltere'nin 20. Yüzyılın başlarına doğru Rusya ile yakınlaşması üzerine daha fazla sürdürülememiş ve etkisini yitirmiştir. Bu çalışma; 1831-1837 yılları arasında İstanbul'da farklı diplomatik derecelerde olmak üzere, İngiliz hükümeti adına bulunmuş olan Urquhart'ın saha çalışmalarıyla Kafkas halkları üzerine olan tesirlerini ihtiva etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kafkasya, Osmanlı Devleti, İngiltere, David Urquhart, Diploması.

* Prof. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Tokat/
TÜRKİYE, ismet.turkmen@gop.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8198-5707,
DOI: 10.37879/9789751756459.2023.10

A Dissident Diplomat to Britain's Caucasus Policy: David Urquhart (1833-1856)

Abstract

Due to its geopolitical importance, the Caucasus geography has been the competition area of great powers in certain periods of history. As a result, conflicts and crises have dominated this geography for the last two centuries. Before the military interventions in this field, the strategy of mobilizing nationalist feelings on the peoples of the region was among the methods used. In this respect, British journalist and diplomat David Urquhart (1805-1877), who has come to the fore in the Caucasus geography, is among the names attributed to them as "nation builders" by European historians. This work; It contains the influences of Urquhart in the shaping of the Caucasus policy that England followed towards the Russian Empire. It was tried to create an anti-Russian sentiment in the Caucasus during the Urquhart period, especially based on the data we could reach in the British sources. Urquhart included the histories and socio-cultural lives of the peoples living in the North Caucasus in his studies, which we also took as a basis in our research. This situation was met with suspicion by the Russian Tsardom, which planned to realize its ambitions on the Near and Middle East geography towards the middle of the 19th century. As a result of these studies, Urquhart, by Soviet historians; He was considered as an international supporter of Circassians in the Caucasian geography. However, this situation could not be sustained any longer and lost its effect upon the rapprochement of England with Russia towards the beginning of the 20th century. This work; It contains the influences of Urquhart, who was in Istanbul between 1831 and 1837 on behalf of the British government, at different diplomatic levels, on the peoples of Kafkas with his field studies.

Keywords: Caucasus, Ottoman State, England, David Urquhart, Diplomacy.

Giriş

Urquhart'ın doğum yeri ve yılı hususunda farklı görüşler olmasına rağmen, genel mahiyette kabul gören görüş, 16 Mayıs 1805 tarihinde İskoçya'nın Braelengwell Kasabası'nda dünyaya geldiği şeklindedir. Babası kendisi ile aynı adı taşıyan David Urquhart ve annesi Margaret Urquhart'tır. Aristokrat kökenli olan Urquhart'ın ailesi, İskoç Dağlık Bölgesi'ndeki Urquhart klanına bağlıdır. Erken yaşta babasını

kaybeden David Urquhart, 16 yaşına kadar annesiyle birlikte yaşamıştır¹. Annesi tarafından 1817 yılında ilk eğitimini almak üzere sırasıyla; Fransa, İsviçre ve İspanya'da götürülmüştür. İlk öğrenimine Fransız askeri okulu *College of Sorezê*'de başlayan Urquhart, daha sonra Cenevre'de *Evangelist Caesar Malan*'ın yanında öğrenimini sürdürmüştür². Malan'ın radikal eğilimli eğitim anlayışından rahatsız olan Margaret Urquhart oğlunu daha sonra İspanya'ya göndermiştir. Bu süreçte oğlunun çok yönlü bir eğitim almasını arzu eden Margaret, David Urquhart'ın 1820 yılında İngiltere'ye dönmesini sağlayarak burada altı ay boyunca ziraat ağırlıklı dersler aldırmıştır. Daha sonra Woolwich cephaneliğinde topçuluk hakkında becerilerini arttırmak üzere dört ay geçirmesine destek olmuştur³.

Bu çok yönlü eğitimin ardından Urquhart, üniversite öğrenimine 31 Ekim 1822 tarihinde Oxford'daki *St. John's College* başlamıştır. Buradaki öğrenimi sırasında seçkin ailelerden olan arkadaşlarına karşı mesafeli bir tavır sergileyen Urquhart'ın, çalışkanlığı ve zekası sayesinde de uzun süre dost kalabildiği tek kişi, yoksul bir papaz olmaya hevesli aynı zamanda bir amatör jeolog olan okulun önemli öğretmenlerinden Gerard Smith'ti. Bu sırada Jeremy Bentham'ın dikkatini de çekmeyi başarmıştır. Urquhart'ı, etkisi altına alan sadece Bentham'ın ekonomi, serbest ticaret ve ahlaki normlar hakkındaki fikirleri olmamıştır. Aynı zamanda onun fikirleri Urquhart'ın Yunan isyanına katılma arzusunu da tetiklemişti. Bu arzusunun gerçekleşmesi yönünde Urquhart'a, Bentham'ın prestijli dostları Londra Yunan Komitesi Sekreteri Sir John Bowring ve komitenin Yunanistan'daki temsilcisi olan Albay Leicester Stanhope de yardımcı olmuştur⁴.

Urquhart, 1825 yılında hastalığı nedeniyle Oxford'dan ayrılmak zorunda kalmış

- 1 Alexandre Grigorianz, *Kafkasya Halkları Tarihi ve Etnografik Bir Sentez*, çev. Doğan Yurdakul, Yeni Binyıl Yay., İstanbul 1999, s. 47.
- 2 Malan, öğrencilerini kendi radikal dini disiplin anlayışıyla yetiştiren bir eğitimci olarak kabul görmektedir. Erdoğan Keskinliç, "David Urquhart'ın Osmanlı Borçları Hakkında İngiltere'de Bulunan New Castle Committee'ye Yazmış Olduğu Mektup", *OTAM*, S. 10, 1999, s. 293.
- 3 "...İngiltere'ye döndüklerinde, maceracı ruhunu 'Kent'in kırsal tepelerini keşfederek' tatmin etti." Bk. Margaret H. Jenks, *The Activities and Influence of David Urquhart 1811-56, with special reference to the affair of the Near East*, University of London, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Londra, 1964, s. 1.
- 4 Urquhart'ın misyonu ise daha çok buradaki eğitim sistemini ve bu yolla propaganda örgütlenmesini hayata geçirmeye yönelik olacaktı. Urquhart 1839 yılında "The Spirit of the East" eserini yazdığında, 'Yunan davası'nı yaşatmak için hissettiği coşkuya dair özetle şu ifadelerle yer vermiştir: "Temmuz 1827 Antlaşması'nın haberini duyduklarında Yunanlıların yeniden canlanan umutlarını ve Corinht (Korint)'teki Yunan ordusunun hoş geldin haykırışlarını hatırlarım: Kötüfez, 2000 yıllık tabiiyetten sonra, İnebahtı sularında Yunanistan ambleminin açılışını şahit oldu". Jenks, *agt*, s. 3.

ve tedavisi için Fransa'ya hareket etmiştir. Bu gelişme onun Oxford'daki akademik kariyerinin de sonu olmuştur⁵. Tedavisi sonrasında 1827'nin başlarında, Urquhart, Thomas Cochrane komutasındaki Sauber birliğiyle Marsilya'dan yola çıkmış ve 28 Eylül 1827 tarihinde Salona Körfezi'nde Osmanlı filosunun imhasında görev almıştır. Urquhart, katıldığı savaş sırasında Yunan ordusunun umutlarını ve korkularını zengin bir duyguyla anlattığı *The Spirit of the East* (Doğu'nun Ruhu) eserinde Türkler'e yönelik nefretini itiraf etmiştir. Teğmen rütbesi ile Hellas firkateynine atanan ve Sakız Adası kuşatmasına katılan Urquhart, bu sırada yaralanmıştır. Samos'ta bir iyileşme dönemi geçirdiği sırada Yunan siyaseti ve kurumları hakkında birikim sağlamayı başaran Urquhart'a, Yunan hizmetinde kalarak bir üst rütbe teklif edilmesine rağmen, kendisi teklifi reddetmiş ve 1828 Kasım'ında Yunan hizmetinden istifa etmiştir. Bu istifanın nedenini Urquhart'ın Yunanistan'da şahit olduğu bazı gerçeklere de dayandırmak mümkündür. Urquhart, 22 Mart 1829 tarihli raporunda, Yunan siyasetindeki rüşvet ve yolsuzluklara dair şu ifadelerle yer vermektedir: “*Yunanların birçoğu sadece 'eldeki nakit' ile ilgileniyor ve aynı zamanda köylülerin çoğu yoksulluk ve büyük acılar çekmekte...*”⁶

Urquhart, Yunanistan'dan İngiltere'ye dönmemiş ve Rus-Osmanlı Savaşı'nın sonlanması ile İstanbul'u ziyaret etmeye karar vermişti. Her ne kadar *Yunanistan'a ve halkına olan sevgisini kaybetmese de*⁷ onun bu ziyareti Türkler'e yönelik ön yargılarının tamamen değişmesinde etkili olmuştur⁷.

David Urquhart'ın İstanbul Büyükelçiliğindeki Görevi ve Faaliyetleri (1831-1834)

Urquhart 1831 sonrasında İstanbul'da farklı diplomatik derecelerde İngiliz hükûmeti adına bulunmuştur⁸. Urquhart'ın İstanbul'da görevlendirilmesine

5 Douglas Dakin, *British and American Philhellenes During the War of Greek Independence 1821-1833*, Thessaloniki 1955, s. 82.; Allan Cunningham, “The Philhellenes, Canning and Greek Independence”, *Middle Eastern Studies*, Vol. 14, No. 2, May, 1978, s. 151-154.

6 Keskinlikç, agm., s. 293.; Margaret Lamb, “The Making of a Russophobe: David Urquhart: The Formative Years, 1825-1835”, *The International History Review*, Vol. 3, No. 3, Jul. 1981, s. 330-357.

7 “...Urquhart ilk kez ‘Philhellene’ bir Yunan hayranı olarak 1827 yılında Yakın Doğu'ya gitmiş, yaşadığı bir dönüşümün neticesinde Türklerin ateşli bir hayranı olmuştur.” Jenks, agt., s. 2.

8 Urquhart'ın İstanbul misyonunda görev almasının ardında, bu sırada Yunanistan'da bulunan Mr. Dawkins'in takdim mektubunun ve İngiltere'nin 1827-1832 yılları arasında İstanbul Büyükelçisi Robert Gordon ve İngiltere Başkonsolosu John Cartwright tesirleri mühimdir. Yunanistan ve Mısır'da görev yapan Büyükelçi Robert Gordon, Navarin Savaşı'ndan sonra olağanüstü elçi sıfatıyla İstanbul'da görev yapmıştır. Emine Zeytinli, “A British Merchant In Turkey: Freeman Of The Levant Company And Consul, Donald Sandison At Bursa, 1795–1868”, *Tarih Dergisi*, S. 68, 2018, İstanbul 2018, s. 31-56.

giden sürecin ilk adımı, Büyükelçi Stradford Canning'in yanında ateşe olarak görevlendirildiği sırada atılmış, Yunanistan sınırlarının belirlendiği konferanslarda da görev üstlenmiştir.⁹ Stratford Canning'in, Lord Aberdeen ile Yunan sınırı konusunda yaşadıkları anlaşmazlık üzerine istifa eden Canning'den sonra 20 Haziran 1829 tarihinde onun yerine olağanüstü elçi olarak Robert Gordon atanmıştır¹⁰. Bu atanmadan bir yıl sonra 1830 yılında Henry John Temple Palmerston¹¹, İngiltere'de Lord Aberdeen'in yerine dışişleri bakanı olarak atanmıştır. Lord Palmerston'un muhafazakâr ve Avrupa'da denge politikası gütmeyi amaç edinen bir siyasetçi olduğu ifade edilebilir. Nitekim, Lord Palmerston Yunanistan'ın sınırlarının belirlenmesi konusunda Rusya ve Fransa ile görüşerek meseleye bir son vermeyi amaçlamış ve Canning'i olağanüstü yetkiyle İstanbul'a göndermiştir. 1831 yılında Canning ile İstanbul'a gönderilen heyette David Urquhart da yer almıştır¹². Kanaatimce Urquhart, bu süreçte Osmanlı Devleti'nin üst düzey bürokratlarını da tanımıştır¹³.

9 Keskinlikç, agm., s. 293.

10 Gordon, 22 Mart 1829'da İstanbul'a ulaştığında; İngiltere, Fransa ve Rusya'nın imzaladığı emir üzerine Londra Protokolü'nü Osmanlı Devleti'ne sunmuş, ancak Osmanlı Devleti sınır aralığının geniş olması nedeniyle protokolü reddetmiştir. Osmanlı-Rus Savaşı'nın sonunda; Bâb-ı Âli, Edirne Antlaşması nedeniyle Rusya'nın baskısı altında kalmış ve protokolü kabul etmiştir. Osmanlı, anlaşmanın ayrıntılarını görüşmek amaçlı İngiliz, Fransız ve Rus elçileriyle bir araya gelmeyi planlamıştır. İngiltere, Rusya'nın avantaj sağladığını düşündüğü için konuyla ilgili yeni bir protokolün yeniden imzalanması amaçlı baskı yapmaya başlamıştır. Bu nedenle İngiltere, Fransa ve Rusya 3 Şubat 1830 tarihinde Londra'da başka bir protokol imzalamışlardır. Daha çok İngiltere'nin talebi sonrasında yeni protokole göre, sınırlar daha daralsa da Yunanistan tam olarak bağımsız olmuştur. David Roberts, "Lord Palmerston at the Home Office", *The Historian*, Vol. 21, No. 1, November 1958, s.63.

11 20 Ekim 1784 tarihinde Hampshire şehrinde dünyaya gelen Henry John Temple Palmerston, İngiltere'de köklü bir aile olarak bilinen Temple'lerin İrlanda koluna mensuptur. Yükseköğrenimini Cambridge Üniversitesi'nde tamamlamış olan Palmerston, 1807-1809 yılları arasında İngiliz Donanma Bakanlığı'nda görev almış ve daha sonra 1808-1829 yılları arasında Harbiye Nazırlığı görevini üstlenmiştir. Lord Palmerston daha sonra aralıklarla Dışişleri ve İçişleri Bakanlıkları ile Başbakanlık görevlerini üstlenmiştir. Bk. *İngiltere Hâricîye Nâzım Lord Palmerston'un Parlamento Nutku (25 Haziran 1850)*, yay. haz. Songül Çolak-Metin Aydar, İdeal Kültür Yay., İstanbul 2017, s. 31-32.; Henry Bulwer, *The Life of John Temple, Viscount Palmerston: with Selections from his Diaries and Correspondence*, Vol. I, 3. Edition, London 1871. s. 3.

12 Lamb, agm., s. 343.

13 Padişaha en yakın olan bakanlar tarafından kabul görmeyen ayrıcalığını hissettiğine dair şu ifadelerle yer vermiştir: "Burada, görünüşte benden çok daha elverişli koşullara sahip olan diğerlerinden şanslıydım. Üst mercideki bürokratlarla tanışma fırsatı bulduğum için kendimi gerçekten tebrik ediyorum." Jenks, *agt.*, s. 7.

Bu bürokratların Urquhart'a yönelik ilgilerinin tesadüfi olmadığı anlaşılabilir bir gerçektir. Nitekim Osmanlı bürokratları devletin değerli madenlerinin idaresi konusunda tavsiyede bulunabilecek donanım ve kabiliyette olduğunu düşündükleri Urquhart'tan destek alabileceklerini düşünmekteydiler. Bununla birlikte Urquhart, Osmanlı bürokratlarının bu güvenlerini boşa çıkarmamak için değerli madenler konusunda donanımlı olan Gerard Smith'ten de yardım almış ve Osmanlı idaresine gerekli belgelerin aktarılmasını sağlamıştır. Diğer taraftan Urquhart'ın bu çabaları sonuç vermiş ve böylece Osmanlı'nın nüfuzlu isimleri ile yakın ilişki kurmayı başarmıştır. Bu sayede yeni süreç Urquhart'ın da ön yargılarını değiştirmiştir: "...en yüksek sınıftan genç Türkler, dostane davranışlarıyla, eşsiz eğitim arzuları sayesinde, geleneklerimize ve kurumlarımıza saygı göstermekte, bu insanlar gayet çalışkan ve dürüsttürler."¹⁴ Urquhart'ın gözlemi, bu süreçte sadece Osmanlı'nın yetişmiş insan gücünün yanında topraklarının maddi kaynaklar açısından çok zengin olduğu yönündeki ipuçlarını da ortaya koymaya yönelik olmuştur. Urquhart'ın, "... toprakların zenginliği ve gücü neredeyse ölçülemez..." şeklindeki kanısı böylelikle netlik kazanmıştır¹⁵.

Diğer taraftan Canning ve heyetinin görevi, İstanbul'da II. Mahmud ile sınırları tespit etmek ve sonuca ulaşmaktır. Urquhart'ın misyonu ise, bu dönemde Arnavutluk'ta bulunan Sadrazam Reşid Paşa'dan sınırlar konusunda destek vermesi yönünde ikna edilmesiydi. Bu amaçla Canning, Palmerston'ın da onayıyla Paşa'ya bir mektup yazmış ve bu mektup Arnavutluk'ta Sadrazam Reşid Paşa'ya verilmek üzere Urquhart'a emanet edilmiştir¹⁶. Urquhart'ın bu türden bir görevi üstlenmesindeki asıl gayesi bu görev sonrasında daha kalıcı bir görev kazanmaktır. Fakat Urquhart bu görevinin ardından, Mart 1832'de Canning tarafından Londra'ya gönderilmiştir¹⁷. Bu sırada Urquhart'ın Osmanlı'nın yaşadığı diplomatik sorunlara ilişkin görüşleri 1832'de Londra'da bulunduğu sırada daha belirgin hale gelmiş ve görüşlerini üç yazılı eserle ortaya koymuştur. Urquhart, Osmanlı toprak bütünlüğünün İngiltere tarafından da desteklenmesine

14 Jenks, *agt.*, s. 8-9.

15 Eric J. Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, çev. Yasemin Saner, İletişim Yayınları, İstanbul 2016, s. 71.

16 Urquhart, on gün Paşanın karargahında kalmış görüşmeler dostane bir çerçevede geçmiştir. Fakat Paşa sınırlar konusunda destek garantisi vermemiştir. Daha sonra Arnavutluk'tan ayrılan Urquhart, İstanbul'a ulaşmıştır. "The making of Russophobia: David Urquhart, The formative Years, 1825-1835", *The International Historical Review*, 3/3, 1981, s. 343.

17 H. Senior, *The Activities of David Urquhart in British Diplomacy and Politics 1830-1841*. McGill University, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Montreal 1950, s. 26-27.

ilişkin olarak, Mehmed Ali Paşa isyanı sırasında II. Mahmud'un İngiltere hükümetinden Doğu Akdeniz'e deniz desteği göndermesini istediğini, fakat bu talebin reddedilmesi üzerine Osmanlı yönetiminin Rusya ile uzlaşarak, Rus savaş gemilerinin İstanbul'a gönderildiğine işaret etmiştir. Bu gelişme üzerine Urquhart, 12 Şubat 1833 tarihinde ülkesinin dışişleri bakanlığına gönderdiği muhtırada; Osmanlı Devleti'nin mevcut şartlar dahilinde desteklenmeyi hak ettiğini ve bir iç karışıklık nedeniyle devletin bölünmeyeceğini iddia etmiştir. Ayrıca ülkede yaşananların Mehmet Ali Paşa isyanıyla bir ilgisinin olmadığını, isyanın münferit olduğunu isyanın arkasındaki gücün halk desteğinden ziyade, disiplinli bir ordu ve donanmanın olmamasından kaynaklandığını en önemlisi, Osmanlı Devleti üzerinde etkili olan "Rus entrikaları"nın üzerinde durmuştur¹⁸. Bunun yanında İngiltere'nin ekonomik çıkarlarının önemine değinen Urquhart, bu sayede Osmanlı Devleti'nin gelecekte İngiliz yatırım sahasında önemli bir role sahip olacağını savunmuştur. Urquhart; Sırbistan, Arnavutluk, Yunanistan ve Mısır'daki isyanların arkasında Rusya'nın olduğu gibi önemli bir tespitte de yer vermiştir. Rusya'nın bölgede hakimiyet kurması halinde de İngiliz ticaretine darbe vuracağını, İngiltere'nin Osmanlı yönetimine gereken desteği sağlayamaması halinde İngiltere'nin sahip olduğu avantajları Rusya'ya kaptracağını vurgulamıştır¹⁹.

David Urquhart'ın Kafkasları Ziyareti (1834)

Tarihi süreçte Kafkasya sahası sahip olduğu jeo-stratejik konumu sebebiyle, büyük güçlerin hâkimiyet tesis etmeye çalıştığı bir saha olmuştur. 19. Yüzyılda Rusya'nın, bu sahada İngiltere'nin menfaatlerini olumsuz mahiyette etkileyecek derecede yayılması, bir dizi gelişmenin yaşanmasına sebebiyet vermiştir. İngiltere, bu süreçte Rus yönetimine karşı özgürlük mücadelesi veren Çerkezlerle ortak hareket ederek Rusya'nın bu stratejik sahada ilerleyişini engellemek gayesiyle hareket etmiş ve Kafkasya'ya dönem dönem bazı görevlendirmeler yapmıştır²⁰.

18 Lamb, agm., s. 349; Çiğdem Dumanlı, *Siyasi, Askeri ve İktisadi Yönleriyle 1848 Devrimleri ve Osmanlı Devleti'ne Etkileri*, Berikan Yayınevi, Ankara 2019, s. 84.

19 Günseli Gümüsel, *The Times Gazetesine Göre Tanzimat Dönemi (1839-1878)*, Berikan Yayınevi, Ankara 2020, s. 31; Lamb, agm., s. 350; Gültekin, Yıldız *Osmanlı Kara Ordusunda Yeniden Yapılanma ve Sosyo-Politik Etkileri (1826-1839)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2008, s. 209. Rus İmparatorluğu'nun sahip olduğu coğrafi avantaj ve dezavantajlar ülkenin savunma ve askerî yapısında doktrinlerin veya devlet politikalarının da oluşturulmasını sağlamıştır. Cumali Özbek, "Rus Stratejik Kültürü, Savaş Tarzı ve Güç Kullanma Biçimi", *Stratejik Kültür ve Ülke İncelemeleri* (ABD, Rusya, Almanya, Çin, İran), ed. Ahmet Keser, Berikan Yayınevi, Ankara 2020, s. 97.

20 Mitat Çelikpala, "Güney Kafkasya'da Yeni Jeopolitik Denge", *Güney Kafkasya -Toprak Bütünlüğü*,

Bu hassas sürecin başlamasında etkin isimlerden olan Urquhart, Eylül 1833'te İngiltere'den ayrılarak, kara yoluyla İstanbul'a ulaşmış ve burada Palmerston'a yukarıda işaret edilen fikirlerini içeren raporunun ilkini Aralık 1833 tarihinde, ikincisini ise Ocak 1834'te ulaştırabilmiştir. Urquhart'ın İstanbul'da sekiz haftalığına kalması planlanırken, bazı konularda görüş ayrılığı yaşadığı fakat Rus tehdidi konusunda aynı görüşü paylaştığı Büyükelçi Lord Ponsonby sayesinde İstanbul'daki görev süresi uzatılmıştır. Zira Lord Ponsonby, İngiliz hükümetine Osmanlı toprak bütünlüğü konusunda daha etkili bir politika izlemesi için baskı yapmıştır. Urquhart'ın bu aşamada Osmanlı-İngiliz ilişkilerinde önemli bir rol oynaması için Osmanlı subaylarıyla ilişkilerini geliştirmesi planlamıştır²¹. Diğer taraftan Ponsonby ve Urquhart benzer mahiyette olan görüşlerini İngiliz basınında yayımlayarak İngiliz hükümeti üzerinde baskı kurmaya karar vermişlerdir. Urquhart'ın basına ulaştırılmak üzere hazırladığı metinler üzerinde son düzeltmeleri yapan Ponsonby bu sayede İngiliz hükümeti ve kamuoyu üzerinde güçlü bir hakimiyet sağlayabileceklerini düşünmüştür. Bu amaca yönelik olağanüstü gayret gösteren ve Ponsonby'nin teşvik ve tavsiyelerini büyük ölçüde yerine getiren Urquhart olmuştur. Bu durum Ponsonby'nin, Urquhart'a olan güvenini giderek arttırmıştır²².

Urquhart, 1834 Temmuz ve ağustos aylarında Karadeniz kıyılarına özellikle de Çerkez grupların bulunduğu *Çerkezya*²³ bölgesine yönlendirilmiştir. Urquhart ve Ponsonby'e göre; Çerkez halkının, Osmanlı-Rus Savaşı'ndan önce de padişaha sadık oldukları işaret edilmekteydi. Esasında; Ponsonby ve Urquhart'ı bu süreçte harekete geçiren esas gaye; 1829 Edirne Antlaşması ile Rusya'nın bölgenin kontrolünü ele geçirmesidir. Ancak bölgedeki Çerkez grupları, Rus hakimiyetini reddederek harekete geçmiş ve bunun üzerine Ruslar, Çerkez kıyılarını abluka

Jeopolitik Mücadeleler ve Enerji, der. Cavid Veliev-Araz Aslanlı, Berikan Yayınevi, Ankara 2011, s. 289.

21 Mertcan Akan, "Batılı Bir Oryantalistin Gözünden Rusya ve Kafkasya", *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı 38 (2013), s. 29-53; İbrahim Telliöğlü, "İngilizlerin Kafkasya İle İlgili İlk Gözlemleri", *Turkish Studies*, X/9, 2015, s. 438; Orhan Doğan- Aysel Erdoğan, "XIX. Yüzyılda İngiliz Sömürgecilğinde Hindistan'ın Yeri ve Önemi", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16/3, 2017, s. 839-847.

22 Charles King, "Imagining Circassia: David Urquhart and the Making of North Caucasus Nationalism", *Russian Review*, Vol. 66, Issue 2, s. 238-255; Charles King, "Queen of the Highlanders," *Times Literary Supplement*, August 4, 2000; Jenks, *agt.*, s. 46.

23 Araştırmamızda temel aldığımız kaynakların büyük kısmında Çerkez grupların meskun olduğu saha özelinde *Çerkezya* şeklinde bir tanımlama yapıldığı dikkati çekmektedir. Bu nedenle çalışmamızda tanımlama konusunda kaynaklara bağlı kalmayı tercih ettik.

altına almıştır. Urquhart bölge özelinde yaptığı çalışmalar sonrasında yerel halkın Rus egemenliğine karşı olduğunu ve Osmanlı saltanat makamına sadık olduklarını yerinde görmüştür. Bu süreçte bölgeye gizli bir ziyaret gerçekleştirme konusunda İngiltere makamlarını ikna etmeyi başarmıştır. Jenks, 1834 yılı sonbaharından itibaren Urquhart'ın İstanbul'daki elçilik makamlarınca desteklenmesine dair şu ifadelerle yer vermektedir: *“Ponsonby'nin Urquhart'ı İngiliz hükümetine karşı savunması için bir nedeni daha vardı: Rusların kendilerini imparatorluğa dahil etme girişimine inatla direnen Kafkas kabileleri.”*²⁴

Harita 1: Çerkezya Haritası (1836)

Kaynak: https://Adige.Hareketforum.Net/Gallery/Cerkesya-Harytaları/1836-CerkesyaKonfederasyonu-Pic_31.Htm?Sort_Method=Username&Sort_Order=ASC
(Son erişim tarihi: 6.2.2022)

Bu doğrultuda, İstanbul elçilik makamlarının da desteğini alan Urquhart, öncelikle Samsun'da dönemin önde gelen Çerkez komutanlarından Sefer Bey ile görüşmüş ve sonrasında kapsamlı bir plan üzerinde anlaşılmıştır. Bu planlama dahilinde Urquhart'ın bölgeye gitmesi ve Anapa'daki Soğucak Kalesi'nde önde gelen 15 Çerkez beyi ve yaklaşık 200 kanaat önderi ile görüşmüştür. Urquhart'a göre, bu görüşmeler sırasında bu liderlerin üzerinde durdukları en önemli husus;

24 M. Jenks, “The Activities and Influence of David Urquhart 1833-1856, with Special Reference to the Affairs of the Near East”. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). University of London, Londra 1964, s. 46.; Andreas Kappeler, *The Russian Empire: A Multi-Ethnic History*, London, 2001, s. 77.

Ruslara karşı olduklarını ve bağımsızlık için İngiliz yardımına ihtiyaç duyduklarını belirtmiş olmalarıdır. Bu talepleri karşılık bulmuş ve toplantı sonucunda, Urquhart'ın desteğiyle “*Kral IV. William’a ithaf etmek*” üzere bağımsızlık kararı alınmıştır. Girişimlerinin sonrasında Urquhart, 18 Ağustos 1834 tarihli Türkçe ve İngilizce raporların orijinallerini Palmerston'a göndermiştir. Urquhart, ülkesinin Çerkez direnişine verdikleri desteği somutlaştırmak amacıyla 2 Eylül 1834 tarihli raporunda hükümetinden boğazlara bir filo gönderilmesini talep etmiştir²⁵. Bu türden girişimler de esasında Urquhart'ın, Çerkez bağımsızlığının sağlanması yolunda inisiyatif almak istemesinden başka bir şey değildi.

Bir diğer önemli nokta ise Urquhart'ın Çerkez bayrağını tasarlamasıydı ve bu bayrak bugün Çerkezlerin kullandığı bayrakla hemen hemen aynıydı²⁶. Urquhart'ın raporları ışığında *Çerkezya*'daki teşebbüslerinin desteklenmesi gerektiğini düşünen Lord Ponsonby ise, bölgeye yönelik bir İngiliz müdahalesinin Avrupa güç dengesi ve İngiliz ticari çıkarları için büyük önem taşıdığını belirtmiş ve bunun kendileri için büyük bir fırsat olduğunu düşünmüştür. Bu aşamada gerek İstanbul'daki misyonunun gerekse kısmen de olsa İngiliz hükümetinin desteğini sağlayabilen Urquhart, Çerkezlerin önde gelen liderlerinin talepleri doğrultusunda bölgede bir Osmanlı-İngiliz ittifakının oluşturulmasında bunların yeterli olamayacağını düşünmüştür. Bu sırada Çerkez gruplara yönelik destek olunması konusunda, mevcut durumu yetkilerini yönünde, kendisi ile aynı fikirde olan bir diğer isim ise Ponsonby olmuştur²⁷.

Anlaşılabileceği üzere Urquhart, 19. Yüzyılın ortalarına doğru Yakın ve Ortadoğu coğrafyası üzerinde emellerini hayata geçirmeyi planlayan Rus Çarlığı tarafından şüphe ile karşılanmıştır. Bu sırada Lord Palmerston'un da Rusya'ya yönelik şüpheleri olmasına rağmen, Rusya'ya karşı herhangi bir provokatif eyleme ikna edilememiştir. Bu girişimlerin sonrasında, Palmerston, *Çerkezya*'daki eylemleri sonrasında ekonomik mahiyetten giderek uzaklaşan ve daha çok politik hale gelen Urquhart'ın raporları nedeniyle O'nu geri çağdırmaya karar vermiştir. Diğer yandan Palmerston'ın, kaygısı bu türden girişimlerin Rusya ile İngiltere arasında bir dizi soruna sebebiyet verebileceği yönündeydi. Ponsonby, ise bu karar üzerine

25 Alexandre Grigorianz, *Kafkasya Halkları Tarihi ve Etnografik Bir Sentez*, çev. Doğan Yurdakul, Yeni Binyıl Yay., İstanbul 1999, s. 48.

26 C. King, “Imagining Circassia: David Urquhart and the Making of North Caucasus Nationalism”, *The Russian Review*, 66/2, 2007, s. 253.

27 Oliver Wardrop, “The Russian Conquest of the Caucasus by John F. Baddeley”, *The English Historical Review*, Vol. 24, No. 95, Jul. 1909, s. 599-601.

Urquhart'ın bölgeye ulaşmasından evvel bölge halkının silahlandığını Çerkezleri isyana teşvik etmediklerini belirterek Urquhart'ı savunmaya devam etmiştir. Rus politikası nedeniyle Urquhart ve Büyükelçisi Ponsonby, Palmerston ile sert bir mücadeleye girişmiş ve bu durum Urquhart'ın merkeze çekilmesinin önünü açmıştır. Bu durum İngiliz diplomatik çevrelerine göre Urquhart'ın diplomatik kariyerinin sonunu da hazırlamıştır. Diğer taraftan Ponsonby, İngiltere'nin çıkarları için olağanüstü stratejik öneme haiz olan bölge ve halkı konusunda hiç kimsenin Urquhart kadar, bilgiyi kısa sürede elde edemediğini de belirtmiştir. Ponsonby'nin bu doğrultudaki yaklaşımı Palmerston'ın Urquhart'a karşı tutumunu yeniden gözden geçirmesine neden olmuştur. Bunun üzerine Palmerston, King'e, İstanbul'daki İngiliz konsolosluğunun, başkonsolosluğa dönüştürülmesini ve emekliye ayrılacak olan Başkonsolos John Cartwright'ın yerine David Urquhart'ı başkonsolos olarak atmasını önermiştir. Fakat Urquhart, bu tekliften önce 1934 Aralık ayı başında İstanbul'dan ayrılmıştır.

İngiltere'ye dönmesinin ardından kaleme aldığı yazılarıyla Urquhart, ülkesinin kamuoyunda Rus karşıtlığının giderek artmasında önemli ölçüde rol oynamıştır. Urquhart, kaleme aldığı yazılarında Kuzey Kafkasya'da yaşayan halkların tarihleri ve soyo-kültürel yaşamlarına yer vermiştir. Bu yazılar Rusya tarafından Kafkasya'da milli bilincin uyandırılması şeklinde algılanmıştır. Sovyet tarihçilerce; Urquhart, Kafkasya coğrafyasında özellikle Çerkezlerin uluslararası destekçisi olarak değerlendirilmiştir: "*Urquhart gibi diplomatlar, ülkelerin siyasî birliğinin sağlanmasını destekler mahiyette düşünülemez, ama bunlar daha ziyade, bencil amaçları yönünde, Kuzeybatı Kafkasya'da Rusya karşıtı politikaları hayata geçirmişlerdir.*"²⁸

David Urquhart'ın Londra'daki Faaliyetleri (1835)

Palmerston'ın eleştirileri nedeniyle Urquhart ve Ponsonby'nin bölge halklarının bağımsızlıklarına kavuşturulmaları yönündeki cesaretleri kırılmıştır. Neticede gerek Urquhart gerekse Ponsonby, İngiliz hükümetinin aktif olarak Türk yanlısı ve Rus İmparatorluğu karşıtı, bir politika izleyemeyeceğini düşünmeye başlamışlardır. Bu düşünceden hareketle, Urquhart Londra'ya geri dönmeye ve basın yoluyla kamuoyunu Rusya aleyhine, bölge halklarının hakları konusunda, etkilemeye karar vermiş ve bu da Ponsonby tarafından desteklenmiştir. Urquhart ilk olarak hazırladığı kitapçığı yayımlanmak üzere Londra'ya göndermiştir. Ponsonby'nin mali destek sağladığı ve Urquhart'ın İngiltere'de itibarına büyük oranda katkı

28 Grigorianz, *age*, s. 49.

sağlayan “İngiltere, Fransa, Rusya ve Türkiye” başlıklı bu broşür, Rusya aleyhinde oldukça ciddi mahiyette propaganda malzemesi taşımaktaydı²⁹.

Urquhart 1835’in başlarında Londra’ya ulaştığı sırada İngiliz hükümeti değişmiş, Arthur Wellesley’ine yerine Robert Peel başbakanlığında hükümet geçmiş ve Duke Wellington, Palmerston’ın yerine dışişleri bakanlığına getirilmiştir. Dışişleri Bakanı Wellington, Osmanlı Devleti ile ilgili aktif bir politika izlenmesi taraftarı değildir. Yeni bakan Ponsonby’nin, Hünkâr İskelesi Antlaşması ile ilgili endişelerini dile getirmesine rağmen, Rusya’ya yönelik de olumlu kanaatlere sahiptir. Ponsonby’yi destekler mahiyette Urquhart ise, İstanbul’daki Rus etkisini azaltmak ve Mehmed Ali Paşa’ya karşı Osmanlı yönetimini desteklemek amacıyla boğazlara bir filo gönderilmesi yönünde Bakan Wellington’a bir rapor hazırlamıştır. Fakat Wellington bu konuda Osmanlı’yı desteklemeyi reddetmiştir³⁰. Bununla birlikte Wellington, Ponsonby’nin gerektiğinde filo çağırma yetkisini de geri almıştır³¹. Bu gelişmeler yaşanırken 10 Aralık 1834 tarihinde iktidara gelen Peel hükümeti kısa süreli iktidarı sonrasında, 18 Nisan 1835 tarihinde koltuğunu Lord Melbourne’e bırakırken Palmerston kabinenin yeni dışişleri bakanı olarak yeniden atanmıştır³².

İngiliz hükümetinde bu türden gelgitler yaşandığı sırada, Urquhart’ın İngiliz kamuoyunu Osmanlı lehine etkileme yönündeki kulis faaliyetleri hız kazanmıştır. Urquhart tarafından hazırlanan “İngiltere, Fransa, Rusya ve Türkiye” adlı broşür, Rusya’nın bölgedeki politikaları hakkında geniş mahiyette bilgi vermesi nedeniyle İngiltere’de dikkatleri üzerinde toplamıştır. Özellikle Urquhart’ın İngiltere’nin Osmanlı Devleti’ne verdiği desteğin kendi ticari ve siyasi çıkarlarını korumak için elzem olduğu yönündeki görüşleri kamuoyundan ciddi mahiyette destek bulmuştur. Urquhart’a göre, Çar Nikola, Avrupa güç dengesini bozmayı, İstanbul’u ve boğazları da denetim altına almayı amaçlamaktaydı. Bu türden bir strateji takibi Rus İmparatorluğu’na aynı zamanda Avrupa’da alan yaratma imkanı da sağlayabilirdi. Zira Rus yönetimi bu sayede; Avusturya, Almanya ve Yunanistan gibi güçleri kontrol altına alarak onları uydu devletler haline getirmeyi planlamıştır. Rus İmparatorluğu diğer taraftan Asya’da ise İran ve Afganistan’ı kontrol altına almayı

29 Gertrude Robinson, *David Urquhart: Some Chapters in the Life of a Victorian Knight-Errant of Justice and Liberty*, New York 1970, s. 107-124.

30 Jenks, *agt.*, s. 56.

31 E. B. Bailey, “Palmerston ve Osmanlı Reformu 1834-1839”, *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, ed. H. İnalçık-M. Seyitdanlıoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012, s. 310.

32 Bailey, *agm.*, s. 321.

da hedeflemiştir. Urquhart ise bu hedeflerin hayata geçirilmesi halinde durumun İngiliz ticareti için “büyük bir darbe” ve mahrumiyet yaratacağını düşünmektedir. Ona göre, bu senaryonun gerçekleşmemesi için Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğü, Fransa'nın da desteği alınarak sağlanmalıydı. Diğer taraftan Osmanlı Devleti'ne verilebilecek destek sayesinde, Osmanlı'nın başlıca gündemi olan reformlar on yıl gibi bir sürede gerçekleştirilebilirdi. Urquhart, bu görüşlerini içeren beşinci baskısını yapan bahsi geçen broşürde kamuoyunun ilgisini üstüne toplamayı başarmış ve İngiltere'de yayımlanan gazetelerde fikirlerinden etkilenen makaleler dahi ilgiyle takip edilmiştir.

Urquhart'ın Ruslar aleyhinde 1835 yılı içindeki önemli ikinci girişimi, gizli Rus belgelerini yayınlamak olmuştur³³. Rus Çarı'nın kardeşi ve aynı zamanda Varşova valisine gönderdiği gizli belgeler, 1830'daki ayaklanma sırasında Polonyalı isyancılara dair önemli bilgileri ihtiva etmekteydi. Polonyalı mülteci Kont Zamoyski bu belgeleri Palmerston'a ulaştırmıştır. Bir süreliğine Palmerston tarafından muhafaza edilen ve esasında kendisince dikkate alınmamış olan belgeler önce Sir Herbert Taylor'a, sonrasında da bir şekilde Urquhart'a iletilmiştir³⁴. Esas itibarıyla bahsi geçen belgeler daha çok Yunan isyanı sırasında kaleme alınan Rus diplomatların gizli yazışmalarından oluşuyordu. İngiliz hükümetinin bu dönemde takip ettiği politikaya ilişkin bu yazılar kamuoyu üzerinde son derece etkili olmuştur. Bunlardan en dikkat çeken Richard Cobden³⁵'i de zor durumda bırakmış olan Rus aleyhtarı fikirlerle dolu kitapçıdır. Palmerston ve Ponsonby'nin endişelerine rağmen belgeler, *Portfolio* (Portföy) başlığı altında Urquhart'ın girişimleri neticesinde arkadaşı Westmacott tarafından düzenlemiş ve James Ridgway tarafından basılmıştır. Haftalık olarak yayınlan bu yazı dizisinin ilk sayısı 28 Kasım 1835 tarihinde yayınlanmış sonrasında ise, 1836-1837 ve 1843-1845 yılları arasında birkaç kez daha basılmıştır³⁶.

33 *The Times*, Issue 15905, Saturday, 26 September 1835, s. 4.

34 Chimen Abramsky, “Four unknown Documents With Brief Introductions”, *Society for the Study of Labour History*, Issue 14, Spring 1967, s. 15-20.

35 Christopher Seton- Hugh Watson, *The Making of a New Europe: R. W. Seton-Watson and the Last Years of Austria-Hungary*, Seattle 1981; David Marshall Lang, “Georgian Studies in Oxford,” *Oxford Slavonic Papers*, 6, 1955, s. 115-43.

36 Bu çalışmaların çoğu diplomatik meselelerle ilgilidir. Urquhart, 1858 yılında *Free Press*'i kurmuş, Karl Marx'ında yazı kaleme aldığı dergi 1866 yılında *Diplomatic Review* olarak isim değiştirmiştir. David Urquhart'ın eserlerinden bazıları şunlardır: “England, France, Russia and Turkey, 1834”, “The Crisis: or, France before the Four Powers, 1840”, “The Progress of Russia in the West, North and South 1853”; *The Spirit of the East* (1839); *Turkey and its Resources* (1833).

Portfolio'da Rus gizli yazışmalarının yanı sıra Urquhart'ın *Doğu Sorunu* hakkındaki görüşlerinin içeren yazıları da yayınlamıştır³⁷. Urquhart, bu sayede beklediği başarıya ulaştığını düşündüğü bu çalışmasının Şubat 1836 tarihli sayısında, Çerkez Bağımsızlık Bildirgesi'ni de basmıştır. Bu sayede bir kez daha İngiliz kamuoyunun ilgisini üzerinde toplamayı başaran Urquhart'ın yazıları, gazetelerin dışişleri bakanlığı tarafından yayımlandığına dair söylentilerin yayılması üzerine Rus elçisi, Palmerston'u protesto etmiştir. Amacına bu sayede ulaştığını düşünen Urquhart, bundan kısa bir süre sonra İstanbul'a büyükelçilik sekreteri olarak atanmıştır.

David Urquhart'ın İngiltere ve Osmanlı Devleti Arasındaki Ticari Müzakerelerdeki Rolü

David Urquhart'ın önem arz eden hedeflerinden birisi de Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında bir ticaret antlaşmasının yapılmasına sağladığı katkı olmuştur. Urquhart'a göre, Osmanlı Devleti, İngiltere'nin Rusya'dan ithal ettiği tüm hammaddeleri temin edebilecek kaynağa haizdi. 1832-1836 yılları arasında; İngiltere'nin Rusya'dan yaptığı yıllık ortalama ithalat rakamı dört milyon liranın üzerindeyken, buna karşılık İngiltere'nin Rusya'dan yaptığı yıllık ortalama ihracat rakamı iki milyon üç yüz bin lirayı bulmuştu. Aynı yıllarda Osmanlı Devleti'nden İngiliz ihracatı iki milyon yedi yüz bin lira ve Osmanlı Devleti'nden İngiliz ithalatı sekiz yüz bin liradır. Urquhart, bu tür dengesizliklerin önüne geçmek için İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nden ithalat aralığını artırması gerektiğini ifade etmiştir. Osmanlı Devleti, başka hiçbir ülkeden temin edilemeyecek kadar çok sayıda orman ve maden kaynağına sahipti. İngiltere; bakır, demir, donyağı, kenevir, kurşun, balmumu ve tahıl gibi malzemeleri Osmanlı Devleti'nden daha ucuz ve fazla miktarda ithal edecekti³⁸. Urquhart'a göre, bu malzemelerin sağlanabileceği daha elverişli bir ortama sahip başka bir ülke yoktu ve Osmanlı Devleti deniz taşımacılığı için muazzam bir kaynaktı. Bu durum, Osmanlı Devleti'nin ekonomik olarak güçlenmesini sağlayacak ve daha fazla miktarda İngiltere'nin ürünlerine pazar kaynağı sağlayacaktır. Osmanlı Devleti sanayi ve işgücü bağlamında yeterince gelişmiş olsaydı, Osmanlı İngiltere için ciddi bir pazar kaynağı da olabilirdi. Diğer taraftan Urquhart'ın gayretleri bir ticaret antlaşması yapma arzusundan daha ileri hedeflere haizdi. İngiltere desteğiyle güçlenen Osmanlı Devleti, Doğu Akdeniz'de

37 Austin Jersild, *Orientalism and Empire: North Caucasus Mountain Peoples and the Georgian Frontier, 1845-1917*, Toronto, 2003, s. 98-131.

38 A. L. MacFie, "Opinions of the European Press on the Eastern Question, 1836", *Middle Eastern Studies*, Vol. 27, No. 1, Jan. 1991, s. 131-139.

Rusya'ya karşı bir tampon güç olacaktır³⁹. Fakat Osmanlı Devleti idari engelleri aştığında üretim artacak ve hammadde maliyetleri düşecektir⁴⁰.

Urquhart, düşüncelerini hayata geçirmiş ve kapitülasyonlara ek olarak ayrıntılı bir ticaret anlaşması önermiştir. İngiltere ve Osmanlı devletleri arasında Londra'da gerçekleştirilmiş olan 1835-1836 yılları arasında yapılmış olan yeni bir ticari antlaşmanın başlamasına öncülük etmiştir. Urquhart, Osmanlı Devleti'nin kapitülasyonlar yoluyla %3 gümrük tarifesi alması nedeniyle mali sıkıntı içinde olduğunu düşünmekte ve gümrük tarifelerini Bâb-ı Âli'nin artırması gerektiğini düşünmektedir. Bu anlaşma ile doğrudan artırılmayan tarife, yeni vergi düzenlemeleri sayesinde %15'e kadar yükseltilmiştir⁴¹. Fakat Urquhart, bu ilave vergilerin ve tekellerin kaldırılması karşılığında; gümrük tarifesinin artırılması gerektiğini düşünmektedir. Osmanlı Devleti gümrük tarifesinin %5'e kadar artırılmasında ısrarlıydı⁴². Bununla birlikte Osmanlı Devleti ile İngiltere arasındaki gümrük tarifesi anlaşması 1834 yılında sona ermiş ve Osmanlı Devleti, Londra Büyükelçisi Nuri Efendi'yi yeni bir ticaret anlaşması müzakerelerini yürütmekle görevlendirmiştir. Büyükelçi Nuri Efendi teklifini sunduğunda; Palmerston, iç vergilerin ve tekellerin kaldırılması için karşı savını yürürlüğe koymuştur. Urquhart ise bu gelişmeler üzerine İngiltere ve Osmanlı yönetimleri arasında müzakerelerin çıkmaza gireceğini öngörmüş ve Osmanlı mallarına %60 olarak uygulanan ithalat vergilerinin düşürülmesini teklif ederek sürece müdahil olmuştur. Buna karşılık Osmanlı Devleti tekelleri kaldıracak, iç vergiler ve gümrük tarifesi %3'te kalacaktı⁴³.

Osmanlı Devleti, Boğazlar ve İran üzerinden İngiltere'ye geçiş serbestisi

- 39 Bailey, agm., s. 339-340; Peter Brock, "The Fall of Circassia: A Study in Private Diplomacy," *English Historical Review* 71, July 1956, s. 401-405; Ronald Grigor Suny and Terry Martin, *A State of Nations: Empire and Nation-Making in the Age of Lenin and Stalin*, New York 2001, s. 411-415.
- 40 Ehud R. Toledano, *The Ottoman Slave Trade and Its Suppression, 1840-1890*, Princeton 1982, s. 90-96.
- 41 E. Semih Yalçın, *Atatürk'ün Millî Dış Siyaseti*, 3. Baskı, Ankara 2009, s. 98-102; Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi 1914-1995*, 17. Baskı, İstanbul 2010, s. 302-304.
- 42 Mübahat Kütükoğlu, *Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri (1580-1838)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1974, s. 83; Tahsin Ünal *Türk Siyasî Tarihi 1700-1958*, 4. Baskı, Ankara 1977, s. 202-205.
- 43 Duane C. Anderson, "Some Significant Archival Sources in England for the Study of Mid-Victorian Working Class Internationalism", *International Labor and Working-Class History*, No. 9, May, 1976, s. 20-22.; Bulwer, Henry, *The Life of John Temple, Viscount Palmerston: with Selections from his Diaries and Correspondence*, Vol. I, 3. Edition, London 1871.

sağlayacaktı. Urquhart'ın kararı başlangıçta genel manada heyetler tarafından onansa da İngiltere Ticaret Bakanı Charles Edward Poulett Thomson bu teklife itiraz etmiştir. Bakan Thompson'a göre, Osmanlı Devleti'ne daha düşük vergi uygulanmasının Rusya ve İngiltere münasebetlerini olumsuz mahiyette etkileyeceğini belirtmiş ve Osmanlı Devleti'nin ise Rusya'nın sağladığı hammadde gücünü yeterince sağlayamayacağını savunmuştur⁴⁴. Urquhart'ın girişimleri Bakan Thompson'un müdahalesi sonrasında sonuçsuz kalmıştır. Diğer yandan 1838 yılında imzalanan Balta Limanı Antlaşması Urquhart'ın görüşlerinden esinlenmesine rağmen antlaşmanın başarısı Ponsonby'ye ithaf edilmiştir. Urquhart bu süreci değerlendirirken "...bu olayla ilgili en çok etkileyen şey, Türklerin Avrupalılarla kaynaşma konusundaki istekliliği'dir." şeklinde bir değerlendirme yapmaktadır. Bu yıllarda İngiliz Dışişlerine gönderdiği raporlarda; "Yakın ve Ortadoğu coğrafyaları üzerinde İngiltere'nin kendi çıkarları doğrultusunda Osmanlı Devleti'ni desteklemesi ve bu doğrultuda; gerekirse Rusya'ya müdahale etmesi..." yönünde düşüncelerini ifade etmiştir⁴⁵.

David Urquhart'ın Büyükelçilik Sekreterliği Görevi ve Vixen Meselesi (1836)

David Urquhart, Osmanlı-İngiliz ticaret müzakerelerine yönelik girişimleri sonrasında dikkatleri üzerine çekmiş ve Temmuz 1836'da İstanbul Büyükelçiliği'ne birinci katip olarak atanmıştır. Urquhart'ı, İstanbul'a ulaştığında bekleyen iki önemli mesele vardı: Osmanlı-İngiltere ticaret müzakerelerinin eksik kalması ve İngiliz subaylarının Osmanlı ordusundaki statülerinin kesinleşmemiş olması. Osmanlı bürokrasisinin önceden beri güvenini kazanmış olan Urquhart'ın yeni misyonu ise bu gidişatı yumuşatmak ve Osmanlı yönetimi ile İngiltere ilişkilerini geliştirerek her iki ülke arasında güven tazelemektir. Ancak Urquhart İstanbul'a geldiği ilk günden itibaren Ponsonby tarafından beklediği gibi karşılanmadı⁴⁶.

44 "Central Criminal Court, Friday, Oct. 23", *The Times*, Issue 17497, Saturday, 24 October 1840, s. 7; "Election Intelligence". *The Times*, Issue 19587, Monday, 28 Jun 1847, s. 3; "Kossuth And The Italians", *The Times*, Issue 20962, Tuesday, 18 Nov. 1851; s. 8; "Literary Association Of The Friends Of Poland", *The Times*, Issue 19854, Thursday, 4 May 1848; s. 8; "Mir. Urquhart's Address To The Chamber Of Commerce", *The Times*, Issue 16891, Tuesday, 20 Nov. 1838; s. 3; "Mr. David Urquhart is perfectly right in", *The Times*, Issue 21590, Saturday, 19 Nov 1853, s. 8.

45 Paul Henze, "Russia and the Caucasus", *Perception*, June-August 1996, s. 53; Georgi Derlugian, *Bourdieu's Secret Admirer in the Caucasus: A World-System Biography*, Chicago 2005, s. 102-105.

46 Ponsonby, yukarıda belirtilen koşullardan dolayı sıkıntılıydı. Urquhart onu üzgün ve pozisyonundan kuşkulu olarak değerlendirdi. İstanbul'a kadar Urquhart'a eşlik eden İran saha sorumlusu olan arkadaşı Sir John McNeil; İstanbul'a ulaştıklarında Lord Ponsonby tarafından karşılanırlar ve büyükelçilik konutunda uzun süre görüşmüşlerdir. Toplantıdan sonra Urquhart,

Buna rağmen; Urquhart ve Ponsonby uluslararası sahada İngiliz menfaatlerine hizmet edecek olan bir plan etrafında görüş birlikteliği sağlayabilmişlerdi. Diplomatik faaliyetlere giderek ağırlık verildiği sırada İngiliz hükümeti, *Çerkezya*'daki durumunu güçlendirmek için bölgeye yeni komiserler göndermiştir. Bölgede görevlendirilen bu komisyon üyelerinden biri de George Bell'in kardeşi James Bell'dir. Bu doğrultuda; Urquhart, Londra'da bulunduğu sırada Kafkasya'da ticaret yapmaya ikna ettiği tüccar George Bell'i kontrol altında tutmuştur. Ayrıca Kafkasya sahasında ticari faaliyet yürütmek isteyen George Bell kardeşlere dahil olan James Stanislaus, bu sırada İngiliz hükümetine Kafkasya kıyıları özelinde İngiliz hükümetinin Rusya'nın Karadeniz kıyısındaki ablukasını kaldırma yönünde bir girişimlerinin olup olmadığını anlamaya çalışmışlardır⁴⁷. Fakat bu hususta net bir yanıt alamayınca, George Bell bu defa doğrudan İngiliz Dışişleri'nin başındaki isimden Palmerston'dan meseleye ilişkin kendilerine kesin bir cevap verilmesini istemiştir. Sonrasında Bell'e bu konu özelinde kapsamlı bir araştırma yapılması gerektiği şeklinde yanıt verilmiştir. Görüşmelerin neticesinde, İngiliz hükümetinin böyle bir ablukayı tanımadığına karar vermesine rağmen Bell, Kafkasya'da ticaret yapmak için gerekli belgeleri temin üzere İstanbul'a gelmiştir. Bu sırada birtakım zorluklarla karşılaşan Bell, Urquhart'ın devreye girmesi ile bu sorunların üstesinden gelmeyi başarmıştır⁴⁸. Alınan bu izinler sayesinde, Vixen adlı gemi 1836 Ekim'inde Londra'dan yola çıkmıştır⁴⁹. Geminin İstanbul'a ulaşmasının ardından durumdan haberdar olan Rus elçiliği geminin hareketine engel olmaya çalışmış, fakat bu girişimi neticesinde olumlu netice alamamıştır. Urquhart, Rusya'nın Kafkas coğrafyasındaki varlığının başta Osmanlı Devleti olmak üzere, İran ve Hindistan'ın statülerini de yakından ilgilendirdiğini sürekli

McNeil ile görüşmeleri sırasında Ponsonby'nin kendisini kiskançlıkla selamladığını söylemiştir. Buna karşılık McNeil, Urquhart'a Ponsonby'nin güvenini yeniden kazanmak için sabırlı ve uyumlu olmasını tavsiye etmiştir. Charles Webster, "Urquhart, Ponsonby, and Palmerston," *English Historical Review* 62, July 1947, s. 327-351.

47 Moshe Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar: Shamil and the Conquest of Chechnia and Dagestan*, London 1994, s. 189.

48 Liubov Derluguian, "The Unlikely Abolitionists: The Russian Struggle Against the Slave Trade in the Caucasus, 1800-1864", State University of New York, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Binghamton 1997, s. 141.

49 Geminin yola çıktığı günlerde bölgedeki Rus varlığının İngiltere'nin çıkarlarıyla çatıştığını ve bu durumun İngiliz ticaretini olumsuz yönde etkileyeceğini geniş kitlelerle daha önce Portföy'deki yazıları ile paylaşan, bölge halkına ve coğrafyasına hakim olan Urquhart, rahatlıkla destekçi bulabilmiştir. G. H. Bolsover, "David Urquhart and the Eastern Question, 1833-37: A Study in Publicity and Diplomacy", *Journal of Modern History*, 8, December 1936, s. 444-467.

ifade etmekle birlikte, özellikle Vixen adlı geminin bu sahaya ulaşması neticesinde iki gelişmenin yaşanabileceğini düşünmüştür: İlk olarak Rus yönetimi gemiye el koyabilirdi ve bu durum Rusya ile İngiltere'nin arasını açabilirdi. Bu gelişme üzerine İngiltere Karadeniz'e bir donanma göndererek ve Hünkar İskelesi Antlaşması'nın feshedilmesine neden olacaktı. İkinci ihtimal ise, Rusların gemiye müdahale etmemeleri halinde, bu Rusya'nın Çerkezlerle yönelik izlediği politikadan vazgeçtiği anlamına gelebilirdi. Bu durumda İngiltere Çerkezlerle doğrudan yardım edebilecekti. Bu durumda Rus yönetiminin *Çerkezya* bölgesini göz ardı ettiği ve bu sayede İngiltere'nin Çerkez halkına yardımının meşruiyet kazanacağı düşünülebilirdi⁵⁰. Vixen adlı gemi kiralanarak 9 Ekim 1836 tarihinde Londra'dan Çerkez kıyılarına doğru yola çıkmıştır. Neticede bu varsayımlardan ilki gerçekleşmiş ve Ruslar, Soğucak'a gelmesinden 36 saat sonra ablukayı ve karantınayı ihlal ettiği ve gümrük olmayan yerde ticaret yaptığı gerekçesiyle gemiye el koymuştur⁵¹. Ruslar tarafından Vixen adlı İngiliz gemisine el koymaları üzerine dönemin İngiltere hükümetine karşı belli suçlamalar yöneltilmiştir. Ayrıca İngiliz kamuoyu Vixen olayı bağlamında uluslararası deniz hukuku, Çerkezlerin bağımsızlığı, Hindistan'ın güvenliği ve Rusya'nın bölgede izlediği saldırgan politikalar konusunda duyarlılık göstermiştir⁵².

Bu dönemde Vixen gemisinin ele geçirilmesinin hemen sonrasında Ponsonby, Palmerston'a Rusya'nın bu saldırgan teşebbüsünün bölgedeki İngiliz çıkarlarını ihlal niteliğinde olduğunu ve Karadeniz'e bir savaş gemisinin gönderilmesinin

50 Musa Şaşmaz, "Longworth's Mission to Circassia in 1855", OTAM, 10, 1999, s. 225-226, Francine Hirsch, *Empire of Nations: Ethnographic Knowledge and the Making of the Soviet Union*, Ithaca 2005, s. 56-58.

51 Mustafa Aydın, "Çerkes Kıyılarında İngilizler (1829-1837)", Tarih Dergisi, S. 38, 2003, s. 89-90; Norman Luxembourg, *İngilizlerin Rusya'yı İşgalinde İngiliz Politikası ve İmam Şamil*, çev. Sedat Özden, Kayhan Yayınları, İstanbul 1998, s. 142.

52 Luxembourg, *age.*, s. 134, 139; James Stanislaus Bell, *Journal of a Residence in Circassia During the Years 1837, 1838, and 1839*, London, 1840. Ayşegül Kuş duruma ilişkin olarak şu tespiti yer vermektedir: "Bell, eserinde Vixen Olayını duymuş olan okuyucularının, onun Kafkasya'ya yaptığı ziyaretinin temel amacının bölge ile ticari ilişkiler kurmak niyeti ile gerçekleştiğini zaten farkında olacaklarından söz eder. Ardından bölgeye yaptığı ikinci ziyaretinin de benzer bir amaç taşıdığını belirtir. O, pek çok kişinin düşündüğü gibi, Vixen gemisine Ruslar tarafından el konulmasından ötürü, İngiliz hükümetinin bir tazminat talep edeceği ve böylece bu toprakların ticarete açılacağını umduğunu söyler. Ona göre bu seyahat, Majestelerinin Dışişleri sekreterinin arzusu ile gerçekleşmiştir (daha doğrusu böyle olduğuna inanılmıştır) ve bu istek, Bay Strangways kanalı ile İstanbul'daki İngiliz elçiliğinde görev yapan Urguhart'a iletilmiştir. Urguhart da Bell ile bu seyahat için gerekli olan tüm hazırlıkları yapmıştır." Bk. Ayşegül Kuş, "İngilizlerin Kafkasya Politikaları Bağlamında Çerkezlerle Yönelik İlgileri: John Longworth Örneği", *Tarih Dergisi*, 74, 2021, s. 163-189.

zorunlu olduğunu bildirmiştir⁵³. Fakat İngiltere hükümeti, Rusya'nın Karadeniz'in kuzey kıyılarında ticaret yapmasına şiddetle karşı çıkmasına rağmen; Soğucak Kalesi'nde Rus haklarını onayladıklarını açıklamıştır. Bu açıklama Rusya tarafından bir iyi niyet nişanesi olarak değerlendirilmiş ve tazminat ödenmesi onaylamıştır. Çar ve Palmerston arasındaki bu diplomatik uzlaşısı Vixen meselesinin de sona erdirildiğinin işaretidir. Bu durum aynı zamanda Lord Ponsonby ve Urquhart'ın planlarının başarısızlığının da göstergesidir. Bu gelişmeler neticesinde ise Lord Ponsonby ve Urquhart arasındaki uçurum giderek açılmış ve Urquhart, Vixen meselesinin sorumlusu olarak telakki edilmiştir⁵⁴.

Sonuç

Osmanlı Devleti başta olmak üzere diğer büyük güçler açısından dünya tarihinin en zor dönemi kuşkusuz 19. yüzyıl olmuştur. Bu yüzyılı insanlık tarihi açısından önemli kılan sahalardan biri de Kafkasya olmuştur. Kafkasya gerek konumu gerekse sahip olduğu enerji kaynaklarıyla büyük güçlerin rekabetine sahne olmuş, çatışmalar ve göçler, bölge tarihinin göz ardı edilemez bir parçası haline gelmiştir. Bu rekabet mücadelesinin en önemli aktörlerinden birisi olan Rusya'nın, bölgede İngiltere'nin doğu sahasındaki emperyal çıkarlarını olumsuz mahiyette ilerleterek yayılması, İngiltere'yi yeni arayışlara sevk etmiştir. Bu maksatla İngiltere, Ruslara karşı bu sırada uzun bir süreden beri özgürlük mücadelesi veren Çerkezlerle iş birliği yaparak Rusya İmparatorluğu'nun bu stratejik sahadaki ilerleyişinin önüne bir set oluşturmak istemiş ve tecrübeli görevlilerini Kafkasya'ya göndermiştir. Bu görevlilerden birisi de Urquhart olmuştur. Urquhart'ı diğer görevlilerden ayıran farklılık ise kendisinin Osmanlı-İngiliz ilişkilerinde Osmanlı Devleti'nin yanında yer alan ender kişilerden birisi olmasıdır. Esasında Urquhart, Yunan isyanı sırasında Osmanlı Devleti'ne karşı önyargı beslemesine rağmen İstanbul'da farklı diplomatik derecelerde bulunduğu 1831-1837 yıllarındaki tecrübeleri bu kanaatin Türkler özelinde olumlu yönde değişmesine katkı sağlamıştır. Urquhart'a

53 Bu süreçte Kral IV. William başta olmak üzere kraliyet ailesinin Vixen'in bölgedeki varlığından duyduğu memnuniyeti Urquhart, Çerkez bölgesine ticaret yapan herhangi bir tüccarın ülkesine ciddi mahiyette hizmet ettiğini belirtmiştir. "Present Position of the Austrian Empire" *The Times*, Issue 19988, Saturday, 7 October 1848, s. 6; Richard Shannon, "David Urquhart and the Foreign Affairs Committee," *Pressure from Without in Early Victorian England*, ed. Patricia Hollis, New York, 1974, s. 239-261.

54 John A. Longworth, *Kafkas Halklarının Özgürlük Mücadelesi*, çev. Sedat Özden, Rey Yay., Kayseri 1998, s. 67-69.; David Urquhart, "Correspondence Between Mr. Backhouse And Mr. Urquhart", *The Times*, Issue 16948, Friday, 25 Jan. 1839, s. 5.

göre, Rusya'nın Osmanlı Devleti'ni tamamen ele geçirme planları olduğu için İngiltere'nin çıkarları Osmanlı Devleti ile ortaklık yapmasına bağlıydı ve bu yüzden İngiltere, Osmanlı Devleti ile hareket etmelidir. Urquhart, bu iş birliğinin önemli aşamalarından birisi olduğunu düşündüğü Çerkez kabileleri arasında kuşkusuz tüm Kafkasya halklarının birliğinde sürükleyici bir rol üstlenmiştir. Urquhart; Çerkezler, Ahbazlar, Nogay Tatarları, Çeçenler, Kalmuklar ve Kumiklerle ilişki tesis etmeye gayret göstermiş, önerileri doğrultusunda Kuzey Kafkasya Halkları Konfederasyonu kurulması fikri ortaya çıkmıştır. Bu fikrin doğuş safhasında Urquhart, Haziran 1834'te mevcut durumu incelemek ve Çerkezlerin bağımsızlık mücadelesini yerinde tespit amacıyla bölge ileri gelenleri ile seyahatleri sırasında temas kurmuş ve güvenlerini kazanmıştır. Bu temasları neticesindeki tecrübelerini Londra'da ve İstanbul İngiliz Büyükelçiliği'nde konsolos yardımcılığına atandığı sırada Çerkezlere her konuda tavsiye ve destek vermeyi sürdürmüştür. Bu doğrultuda Anapa yakınlarında Aguy Ovası'nda Çerkez ileri gelenleri ile bir toplantı yapmıştır. Toplantıda Çerkez Bağımsızlık Bildirgesi ve Çerkez bayrağının tasarımı yapılmıştır. Urquhart ve Çerkez grupları arasındaki bu hissi bağ neticesinde kendisine *Davud Paşa* denilmiştir.

Urquhart, kendisine alan yaratabilmek amacıyla da Osmanlı Devleti ile Papa arasında iyi ilişkiler kurularak sorunun çözüleceğine inanmış ve görüşlerini Papa'ya bizzat iletmiştir. Urquhart'a göre, Osmanlı Devleti'nde yaşayan Hıristiyanların maruz kaldıkları sorunların temel nedeni Rusya'ya dayalıdır ve buna izin verilmemelidir. Urquhart, hem İngiltere'nin hem de Osmanlı Devleti'nin ekonomik ve siyasi çıkarları için İngiltere'nin Çerkez halkının meskun bulunduğu sahalardaki Rus üstünlüğünü kırarak, Osmanlı Devleti ile işbirliği yapması gerektiği görüşünü savunmuştur. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin iç sorunlarının ve Kafkas halklarının temel meselelerinin arka planında Rusya'nın komplolarının tesirlerinin olduğunu belirtmiştir.

Kaynaklar

Sürelî Yayınlar

“Present Position of the Austrian Empire” *The Times*, Issue 19988, Saturday, 7 October 1848, s. 6.

“Central Criminal Court, Friday, Oct. 23”, *The Times*, Issue 17497, Saturday, 24 October 1840, s. 7.

“Election Intelligence”. *The Times*, Issue 19587, Monday, 28 Jun 1847, s. 3;

“Kossuth And The Italians”, *The Times*, Issue 20962, Tuesday, 18 Nov. 1851; s. 8

“Literary Association Of The Friends Of Poland”, *The Times*, Issue 19854, Thursday, 4 May 1848; s. 8;

“Mir. Urquhart's Address To The Chamber Of Commerce”, *The Times*, Issue 16891, Tuesday, 20 Nov. 1838; s. 3;

“Mr. David Urquhart is perfectly right in”, *The Times*, Issue 21590, Saturday, 19 Nov 1853, s. 8.

The Times, Issue 15905, Saturday, 26 September 1835 s. 4.

Araştırma ve İnceleme Eserler

Abramsky, Chimen, “Four unknown Documents With Brief Introductions”. *Society for the Study of Labour History*, Issue 14, Spring 1967, s. 15-20.

Akan, Mertcan, “Batılı Bir Oryantalistin Gözünden Rusya ve Kafkasya”, *Karadeniz Araştırmaları*, S. 38, 2013, s. 29-53.

Anderson, Duane C., “Some Significant Archival Sources in England for the Study of Mid-Victorian Working Class Internationalism”, *International Labor and Working-Class History*, No. 9, May 1976, s. 20-22.

Armaoğlu, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi 1914-1995*, 17. Baskı, İstanbul 2010.

Bell, James Stanislaus, *Journal of a Residence in Circassia During the Years 1837, 1838, and 1839*, London 1840.

Bolsover, G. H., “David Urquhart and the Eastern Question, 1833-37: A Study in Publicity and Diplomacy”, *Journal of Modern History*, 8, December 1936, s. 444-467.

Brock, Peter, "The Fall of Circassia: A Study in Private Diplomacy," *English Historical Review* 71, July 1956, s. 401-427.

Cunningham, Allan, "The Philhellenes, Canning and Greek Independence", *Middle Eastern Studies*, Vol. 14, No. 2, May, 1978, s. 151-181.

Çelikpala, Mitat, "Güney Kafkasya'da Yeni Jeopolitik Denge", *Güney Kafkasya -Toprak Bütünlüğü, Jeopolitik Mücadeleler ve Enerji*, der. Cavid Veliev-Araz Aslanlı, Berikan Yayınevi, Ankara 2011, s. 289-312.

Dakin, Douglas, *British and American Philhellenes During the War of Greek Independence 1821-1833*, Thessaloniki 1955.

David, Roberts, "Lord Palmerston at the Home Office", *The Historian*, Vol. 21, No. 1, November 1958, s.63-81.

Derluguian, Georgi, *Bourdieu's Secret Admirer in the Caucasus: A World-System Biography*, Chicago 2005.

Derluguian, Liubov, *The Unlikely Abolitionists: The Russian Struggle Against the Slave Trade in the Caucasus, 1800-1864*, State University of New York, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Binghamton 1997.

Doğan, Orhan - Erdoğan, Aysel, "XIX. Yüzyılda İngiliz Sömürgeciliginde Hindistan'ın Yeri ve Önemi", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16/3, 2017, s. 839-847.

Dumanlı, Çiğdem, *Siyasi, Askeri ve İktisadi Yönleriyle 1848 Devrimleri ve Osmanlı Devleti'ne Etkileri*, Berikan Yayınevi, Ankara 2019.

E.B. Bailey, "Palmerston ve Osmanlı Reformu 1834-1839", *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, ed. H. İnalçık-M. Seyitdanlıoğlu), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012, s. 303-352.

Gammer, Moshe, *Muslim Resistance to the Tsar: Shamil and the Conquest of Chechnia and Dagestan*, London 1994.

Grigorianz, Alexandre, *Kafkasya Halkları Tarihi ve Etnografik Bir Sentez*, çev. Doğan Yurdakul, Yeni Binyıl Yay., İstanbul 1999.

Gümüşel, Günseli, *The Times Gazetesine Göre Tanzimat Dönemi (1839-1878)*, Berikan Yayınevi, Ankara 2020.

Henze, Paul, "Russia and the Caucasasia", *Perception*, June-August 1996, s. 53-71.

Hirsch, Francine, *Empire of Nations: Ethnographic Knowledge and the Making of the Soviet Union*, Ithaca 2005.

https://Adige.Hareketforum.Net/Gallery/Cerkesya-Harytaları/1836-Cerkesya-Konfederasyonu-Pic_31.Htm?Sort_Method=Username&Sort_Order=ASC
(Son erişim tarihi: 6.2.2022)

İngiltere Hâriciye Nâzır Lord Palmerston'un Parlamento Nutku (25 Haziran 1850), yay. haz. Songül Çolak-Metin Aydar, İdeal Kültür Yay., İstanbul 2017, s. 31-32.

Jenks, Margaret H., *The Activities and Influence of David Urquhart, 1833-56, with Special Reference to the Affairs of the Near East*, University of London, Yayınlanmamış Doktora Tezi, London 1964.

Jersild, Austin, *Orientalism and Empire: North Caucasus Mountain Peoples and the Georgian Frontier, 1845-1917*, Toronto 2003.

Kappeler, Andreas, *The Russian Empire: A Multi-Ethnic History*, London 2001.

Keskinkılıç, Erdoğan, "David Urquhart'ın Osmanlı Borçları Hakkında İngiltere'de Bulunan New Castle Committee'ye Yazmış Olduğu Mektup", *OTAM*, S. 10, 1999, s. 293-331.

King, Charles, "Imagining Circassia: David Urquhart and the Making of North Caucasus Nationalism", *Russian Review*, Vol. 66, Issue 2, s. 238-255.

King, Charles. "Queen of the Highlanders," *Times Literary Supplement*, 4 August 2000, s. 13-14.

Kuş, Ayşegül, "İngilizlerin Kafkasya Politikaları Bağlamında Çerkezlere Yönelik İlgileri: John Longworth Örneği", *Tarih Dergisi*, 74, 2021, s. 163-189.

Kütükoğlu, M., *Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri (1580-1838)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1974.

Lamb, Margaret, "The Making of a Russophobe: David Urquhart: The Formative Years, 1825-1835", *The International History Review*, Vol. 3, No. 3, Jul. 1981, s. 330-357.

Lang, David Marshall, "Georgian Studies in Oxford," *Oxford Slavonic Papers*, 6, 1955, s. 115-43.

Longworth, John A., *Kafkas Halklarının Özgürlük Mücadelesi*, çev. Sedat Özden, Rey Yay., Kayseri 1998.

Louis, Dallot, *Siyasî Tarih*, İstanbul 1966.

MacFie, A. L., “Opinions of the European Press on the Eastern Question, 1836”, *Middle Eastern Studies*, Vol. 27, No. 1, Jan. 1991, s. 131-139.

Özbek, Cumali, “Rus Stratejik Kültürü, Savaş Tarzı ve Güç Kullanma Biçimi”, *Stratejik Kültür ve Ülke İncelemeleri* (ABD, Rusya, Almanya, Çin, İran), ed. Ahmet Keser, Berikan Yayınevi, Ankara 2020, s. 97-128.

Robinson, Gertrude, *David Urquhart: Some Chapters in the Life of a Victorian Knight-Errant of Justice and Liberty*, New York 1970.

Seton, Christopher-Watson, Hugh, *The Making of a New Europe: R. W. Seton-Watson and the Last Years of Austria-Hungary*, Seattle 1981.

Shannon, Richard, “David Urquhart and the Foreign Affairs Committees,” *Pressure from Without in Early Victorian England*, ed. Patricia Hollis, New York 1974, s. 239-261.

Suny, Ronald Grigor-Martin, Terry, *A State of Nations: Empire and Nation-Making in the Age of Lenin and Stalin*, New York 2001.

Şaşmaz, Musa, “Longworth’s Mission to Circassia in 1855”, *OTAM*, S. 10 1999, s. 219-241.

Tahsin, Ünal, *Türk Siyasî Tarihi 1700-1958*, 4. Baskı, Ankara 1977.

Tellioğlu, İbrahim, “İngilizlerin Kafkasya İle İlgili İlk Gözlemleri”, *Turkish Studies*, X/9 (2015), s. 438;

Toledano, Ehud R., *The Ottoman Slave Trade and Its Suppression, 1840-1890*, Princeton 1982.

Urquhart, David, “Correspondence Between Mr. Backhouse And Mr. Urquhart”, *The Times*, Issue 16948, Friday, 25 Jan 1839; s. 5.

Urquhart, David, *The Spirit of the East*, London 1838.

Urquhart, David, *The Turkish Bath, with a View to Its Introduction into the British Dominions*, London 1856.

Wardrop, Oliver, “The Russian Conquest of the Caucasus by John F. BaddeleyReview”, *The English Historical Review*, Vol. 24, No. 95 Jul 1909, s. 599-601.

İngiltere'nin Kafkasya Politikasına Muhalif Bir Diplomat:
David Urquhart (1833-1836)

251

Webster, Charles, "Urquhart, Ponsonby, and Palmerston," *English Historical Review*, 62, July 1947, s. 327-351.

Yalçın, E. Semih, *Atatürk'ün Millî Dış Siyaseti*, 3. Baskı, Ankara 2009.

Yıldız, Gültekin, *Osmanlı Kara Ordusunda Yeniden Yapılanma ve Sosyo-Politik Etkileri (1826-1839)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2008.

Zurcher, Eric J., *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, çev. Yasemin Saner, İletişim Yayınları, İstanbul 2016.

